

A parasztság és a honvédelem 1514-ben

Szűcs Jenő referátuma igen alapos munka, annak megállapításával és eredményeivel egyetértek, s azokat csak kiegészíteni kívánom az 1514. évi parasztháborúra vonatkozóan.

Az 1514. évi parasztháború eszmei mozgatóerőinek vizsgálatánál természetesen az osztályharc ideológiájának elemzése került előtérbe. A vallási motívumokat elsősorban az osztályharc ideológiai köntösének tekintették, a parasztlak törökellenes megmozdulásának indítékait nem kutatták, hanem egyszerűen a haza sorsáért érzett aggodással, népi patriotizmussal magyarázták, holott a források vajmi kevés alapot adtak erre.

Amikor a nemesség 1456-ban és 1514-ben a török elleni harcot a parasztságra hárította, kereszteshadjáratot hirdetett, azaz a hit védelmében mozgósította a jobbágyokat. Ez a tény önmagában is bizonyítja, hogy a közös haza, a nemzet eszménye sem a XV. században, sem a XVI. század elején még nem válhatott mozgósító erővé a nép körében. Bár a szélesebb értelemben vett haza gondolata, mely már Vitéz János körében is felbukkant éppen a török elleni harc szükségletei miatt, a humanizmus bázisának kiszélesedésével 1514-ben már nyilván nagyobb szerepet játszott a köztudatban, mégsem találunk a forrásokban utalást arra, hogy e jelszóval toborozták volna a népet. A nemzet nemesi fogalma, mely a magyar nemzetet a szittyá erények megtestesítőjének tekintette, a nemeseknek a polgároktól és jobbágyoktól való elhatárolását, a nemzetnek rendpolitikai elkülönülését fejezte ki. Így a századforduló kieleződő osztályharcainak, rendi ellentéteinek korszakában különösen nem válhatott mozgató erővé. A nemzet és haza fogalma azonban, mint láttuk, a XV. századtól kibővül a hit védelmezőjének, a kereszténység védópajzsának motívumával is. Ez természetesen éppoly fikció volt, mint a hadi virtus, vagy a közös haza oltalmának eszméje, hiszen közismert, hogyan vonta ki magát a nemesség a fokozódó veszély idején is a katonáskodás alól. De a vallási eszméknek a középkorban jelentős szerepük volt, s rendkívüli mozgósító erejük folytán a kereszténység védelmének, a hitetlenek elleni harc jelszava — fiktív jellege ellenére — alkalmasabb lehetett és volt is a néptömegek mozgósítására, a közös érdekek és az egybe tartozás hamis illúziójának felkeltésére.

A parasztlak 1514-ben a hit védelmében fogtak fegyvert, a törökben nem idegen nemzetbeli hódítót, nem a haza vagy a nemzet, hanem a hit, a kereszténység, az egyház ellenségét látták. A nándorfehérvári csata idején ez érzelmi motívum mögött elsősorban a szülőföld, az otthon, a család — a szűkebb értelemben vett haza — védelmének reális motívuma rejtőzött, s szinte kizárólag a töröktől veszélyeztetett délvidék parasztsága vette fel a keresztet. 1514-ben e reális motívum még nagyobb jelentőséget nyert a törökök

megújuló és egyre nagyobb területet pusztító támadásai következtében. Bár a keresztieshadak gyülekezése — s ennek folyamányaként később a felkelés — a török által vesztélyezett területeken öltötte a legnagyobb méreteket, de szinte az egész ország területén megmozdult a nép. Ennek oka abban rejlik, hogy a hit védelmének jelszava ekkor már társadalmi követelésekkel párosult, s ezért mozgósíthatta oly széles körben az elnyomott tömegeket.

A kereszténység védőpajzsának eszméje természetesen egészen más tartalmat nyert az uralkodó osztályok és más társadalmi rétegek szemében. A nemesség számára — főleg a Jagelló-korban — alkalmas eszköz volt arra, hogy a harcot részben az egyetemes kereszténységre, részben pedig saját jobbjaira hárítsa át. Az egyház, összekapcsolva a török-ellenes harcot az eretnekek ellen folytatott általános küzdelemmel (ahogy ezt 1514-ben is megtette), részben hatalmas szférájának kiterjesztésére, részben a feudális társadalom ideológiai pilléreiének (az erkölcsök megjavítása, engedelmesség, alázat stb.) megszilárdítására használta fel. Szűcs Jenő részletesen elemezte az egyház álláspontját, a prédikátorok nézeteit a török kérdéssel kapcsolatban. Laskai prédikációmintáiból is kiderül, hogy az egyház a törökök erősödő hatalmát Isten büntetésének tekintette. A török legyőztetésének előfeltételét a hit, az erkölcs megújulásában látta, s azt hirdette, hogy a török és egyéb hitetlenek, eretnekek felett aratott végleges győzelem az egyház megújulásával, a béke és egyetértés meghonosulásával lesz egyenlő. A parasztság azonban a végső győzelemtől nyilván nemcsak erkölcsi megújulást, hanem az egyenlőség és igazság győzelmét, társadalmi változásokat várt. A török elleni küzdelem jelszava így eleve, már a bulla visszavonása előtt is, társadalmi követelésekkel vagy vágyakkal fonódott össze.

Forrásaink, mind az egykorú levelek, feljegyzések, mind a humanista szerzők elbeszélései, arról tanúskodnak, hogy a parasztság, szélesebben értelmezve, de a hit védelmében, a hitetlen török elleni harcra gyűlt össze, magukat még a felkelés során is végig keresztieseknek, a keresztiesek áldott gyülekezetének nevezték. Hazára, nemzetre nem találunk hivatkozást. Ez alól csak két felvidéki keresztiescsapat vezérének levelében találunk kivételt. A Patak alatt állomásozó keresztiescsapat vezére a tokaji várnagyhoz intézett levelében felháborodva tiltakozik a keresztiesek bebörtönzése ellen. A várnagy eljárásának törvénytelen voltát, a keresztiesek ténykedésének jogosságát igazolandó arra hivatkozik, hogy ők a pápa, az érsek, a kereszténység és az egész ország (totum regnum) akaratóból öltözték fel a keresztet. A totum regnum kifejezés itt nyilván fel-lépésük törvényességét van hivatva igazolni, mint ahogy ilyen értelmét nyer Mészáros Lőrinc és Kecskés Tamás hivatkozása — a pápa és Bakócz rendelete mellett — a király parancsára. Hasonlóképp a pápa és Bakócz, valamint az egész ország (totum regnum) parancsára hivatkozik a gönci keresztiesek vezére, Bagó (vagy Bagoly) Ferenc is. Nála azonban kétségtelenül felmerül az ország védelmének gondolata, természetesen a hit védelmével párosulva, s büszkén állítja, hogy a keresztiesek az egész ország és a városok védelmét is magukra vállalták, s keserű szemrehányásokat tesz a kassai polgároknak, amiért ők az ország ellenében, s nem védelmében ténykednek. Hogy a totum regnumon azonban nem valamiféle közös hazát értett, világosan tanúskodik, hogy mellé teszi: ez egész ország és a városok védelmében. Köztudomású, hogy a totum regnum kifejezés általában a nemességre vonatkozott, ez értelemben használja pl. Ulászló is, ugyanazon év decemberében kelt levelében, melyben azt írja, hogy a keresztiesek ellene s az ország ellen (contra nos et hoc Regno) keltek fel. Az ország fogalma tehát semmiképp sem a közös haza fogalmát takarja. A két kereszties csapat földrajzi közelsége alapján feltételezhető, hogy közös befolyásról, hatásról lehet szó. A totum regnum kifejezés megjelenése vagy azt sejteti, hogy az itt állomásozó csapatok tudatában az élt, hogy mint keresztiesek a nemességet is védik, vagy mint szokásos formula került a szövegbe, esetleg köznemesi hatásra.

* A parasztság tehát a hit védelmében fogott fegyvert a török ellen. A toborzás páratlanul gyors és nagy sikerrel járt, mert bár a Pest alatt táborozó nagy sereg mellett a vesztélyezett déli területek lakossága gyűlt legnagyobb számmal össze, kisebb-nagyobb kereszties csapatok szinte az ország minden részében gyülekeztek.

Nehéz lenne a korabeli levelek és feljegyzések szűkszavú adataiból, vagy a huma-

nista krónikások saját véleményükkel és nézeteikkel megtüzdelt, stílusvirágokkal ékített szónoklataiból pontosan megállapítani, hogy a bullát hirdető papok és a világiak milyen ígéretekkel, milyen jelszavakkal hívták fegyverbe a parasztokat. Tudjuk, hogy Bakócz a koldulórendekre, elsősorban a ferencesekre bízta a bulla kihirdetését. A szerzetesi demagógia jelszavai nagyjából ismeretesek, s feltehető, hogy a nép között prédikáló papok és barátok beszédei radikálisabbak lehettek, mint Laskai prédikációmintái. A toborzás és felkelés kapcsán gyakran emlegetett világiak, diákok, tanítók stb. pedig a humanizmus eszméit hintették el a nép között. A kereszties csapatok fő gyülekezési területén, a Délvidéken pedig köztudomásúlag erősen éltek a huszitizmus eszméi. E három összetevőből ötvöződhetett össze egy olyan vallási ideológia, mely, ha nem is formálódott olyan szabatosan megfogalmazott, összefüggő tanná, mint a Münzer képviselte népi reformáció, de feltételezhetően ahhoz hasonló eszméket tartalmazhatott. Arról, hogy ez az ideológia már a felkelés kirobbanása előtt formálódhatott, az a tény tanúskodik, hogy már a hadjárat meghirdetésekor a hit védelméért folytatott harc jelszava társadalmi követelésekkel, antifeudális jelszavakkal párosult. A keresztiesek kiválasztottságának, a minden hitetlen — így a pápai parancsnak ellenszegülő nemesek — elleni harc jogosultsága, legalábbis ennek az eszmének a csírái már a toborzás idején is megtalálhatók. Mészáros Lőrinc és Kecskés Tamás Kassához intézett levele és Bakócznak a bulla visszavonását elrendelő körlevele egyaránt arról tanúskodik, hogy a szerzetesek, a keresztieshad egyházi és világi hirdetői a toborzás során az adók megtagadására, az adószedők elkergetésére hívták fel a népet. Az adómeztagadás szükségszerűen felvetődött, hiszen a nemesi kiváltságok, s köztük a nemesi adómentesség azon alapult, hogy a nemesség hivatott az ország védelmére, s vérevel adózik. Természetes, hogy a fegyvert ragadó parasztság is jogosultnak érezte magát e kiváltságra, s ez is egyik indítéka lehetett tömeges megmozdulásának. Bakócz levelében azonban arról is ír, hogy a bulla hirdetői az adók mellett az engedelmség megtagadására is felszólították a népet, nyilvánosan bírálták az egyházat, sértő szavakkal emlékeztek meg a pápáról és róla. A keresztiesek kiválasztottságának, elhivatottságának eszméje, legalábbis csírájában, tehát kezdettől fogva élt, s a pápai bullának az ellenállókra vonatkozó utasításai csak megerősítették e tudatot, s könnyebben igazolták számukra később a nemesség ellen vívott harc jogosultságát.

Ezeknek az eszméknek a kialakulásában, mint már hangsúlyoztuk, nagy szerepe volt mind a huszita tanoknak, mind a humanista eszméknek, mind pedig a szerzetesi demagógia szólamainak. Mégis azt kell gyanítanunk, hogy az egyháziak és világiak egy része a keresztiesek harcának jogosultságát, a keresztiesek elhivatottságát és kiválasztottságát radikálisabban értelmezte. Erről tanúskodik Mihály doktor pécsi vikárius 1515-ben kelt levele a pécsi egyházmegye plébánosaihoz. (E levél az esztergomi káptalan magánlevéltárában őrzött Liber Lectoralis első kötetében maradt fenn, Bónis György hívta fel rá figyelmemet.) A levélből kiderül, hogy az egyházmegye területén hamis családok járnak, különösen egy állítólagos szerzetes (formuláskönyvről lévén szó, a rend nincs megjelölve), aki azt állítja magáról, hogy a pápai követ megbízottja, s hazug csalásaival nemesak az egyszerű népet, de az isten törvényeit ismerő papokat és klerikusokat is megtéveszti, s a paraszti állapotú tömegnek, mely a múlt évben a keresztiesesség ürügye alatt a nemesség és más ártatlan emberek ellen dühöngött, olyan esetekben, amelyekre sem neki, sem a nevezett rendnek felhatalmazása nincs, feloldozást osztogat. Elrendeli, hogy a nevezettet és a többi csalókat kergessék el, ha mesterkedésükkel fel nem hagynának, fogják el őket, és az érvénytelenül feloldozottak neveit pedig a templomban hirdessék ki.

A világi urak és az egyházi méltóságok ostromozása, az elnyomás és igaztalan adók elleni tiltakozás belefért a szerzetesi demagógia vagy a humanista eszmék keretébe. A felkelők feloldozása lényegében a keresztiesek igazolása, azaz a hit védelmének jelszava alatt, vallási köntösben jelentkező *aktív* fegyveres társadalmi harc igazolása volt. Ez a gondolat pedig a müncheni népi reformációnak is egyik alapvető tétele volt.

A török elleni harcnak tehát 1514-ben, a szülőföld és otthon védelmének reális motívumai mellett, vallási indítékai voltak elsősorban. A vallási ideológia azért tudott

olyan széles tömegeket mozgósítani, mert antifeudális jelszavakkal, társadalmi követelésekkel párosult, s ez különbözteti meg az 1456. évi keresztéseit mozgósító motívumoktól. S ez tette lehetővé, hogy a kereszties had oly rövid idő alatt felkelők seregévé alakuljon át.